

ДУБЛЕТНОСТТА КАТО ИНСТРУМЕНТ В КОДИФИКАТОРСКАТА ПРАКТИКА

Жанета Златева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”, БАН

Предмет на настоящия доклад са двустранните отношения между дублетността и кодификаторската практика. В съответствие с функционалния подход към езика на Пражкия лингвистичен кръжок докладът разглежда дублетността не само като вътрешносистемно явление, регулирано от кодификаторската практика, но и като един от основните инструменти на кодификацията, чрез които тя упражнява регулативната си функция върху системата на езика и поддържа гъвкавата стабилност на книжовноезиковата норма.

Ключови думи: дублетност, кодификация, норма, синхронна динамика, гъвкава стабилност, функционален подход

This paper attests to the sensitive reversible connection between variation as a phenomenon in standard language and standard language codification. In accordance with Prague School functionalism, variation is explained not merely as a product of the human factor in a language system (codification) but as one of the most important implements of language codification that enables it to sustain the flexible stability of linguistic norms.

Keywords: variation, doublets, codification, language norm, language system, Prague School functionalism

Дублетността е явление в обхвата на книжовния език, с което се означава наличието на две или повече равностойни акцентни, фонетични, морфологични, лексикални или графични разновидности на една дума, които се използват паралелно за означаване на едно и също съдържание и съществуват в една езикова система (Дублети 1990: 5). Дублетността се разглежда като обективно следствие от развитието на езика, неизменна част от живия книжовен език. От гледна точка на знаковата теория на Сосюр тя представлява аномално отношение между знака и референта, своеобразно разцепване на езиковия знак – наличие на две означаващи при едно означаемо.

За разлика от вариантността дублетността е явление, което се наблюдава единствено в рамките на книжовния език и в този смисъл изцяло зависи от кодификаторската практика. В същото време обаче не само дублетността е зависима от

кодификацията, тя е един от инструментите, чрез които кодификаторската практика поддържа гъвкавата стабилност на нормата. Предмет на настоящия доклад са двустранните отношения между дублетността и кодификацията. Докладът има за цел да изясни как дублетността се явява не само като следствие или резултат от кодификаторската практика, но и като нейно средство, нейн инструмент.

Дублетността отразява динамиката в системата, вътрешните развойни тенденции в езика. Тя обаче не може да се разглежда само с оглед на развитието и промяната на езиковата система, но и с оглед на влиянието, което оказва човешкият фактор с отношението си към тези проблеми.

Представата за езика като организирана, намираща се в равновесие йерархична и динамична система предполага преминаването на системата от едно състояние в друго, разбирането, че в даден момент системата има своите репрезентативни реализации, своите отиващи на заден план явления, както и своите иновации. От синхронна гледна точка дублетността представлява конкуренция на формите или на езиковите средства, от диахронна – замяната на едни езикови явления с други. Заменянето на една форма с друга обаче не се случва мигновено, а изисква един продължителен отрязък от време на утвърждаване на продуктивните езикови средства. Книжовната норма е исторически променлива величина, но в живия език нейната променливост е непрекъсната и се отразява в синхронната динамика на нормата. В този смисъл, служейки си с дублетността като със средство, кодификацията следва естествените процеси, които протичат в езика. Същността на кодификацията се състои именно в адекватната оценка на езиковите дублети, варианти, иновации и развойни тенденции, така че да се постигне максимална обективизация на нормата, а системата да остане в динамично равновесие.

Както и узусът сам по себе си не създава норма, така и кодификацията или теоретичната намеса не може да изгради сама нормата на книжовния език. Задачата ѝ е да осигури необходимата стабилност на нормата, като същевременно даде на езика възможността да се развива. Въпреки статичния си характер тя предполага оценка на езиковите явления според определени критерии, има за цел да вникне в организацията на системата, във взаимовръзките между елементите, така че да се отделят перспективните форми от неперспективните, или по думите на М. Докулил – да има перспективна дълбочина (Докулил 1997: 216).

Основно изискване към нормата според Теорията на книжовните езици на Пражкия лингвистичен кръжок е нейната гъвкава стабилност. Когато говори за

вариантност на нормата, Едличка има предвид съществуването на вариантни средства. В тесния смисъл на думата като вариантни Едличка определя *изофункционални средства, които са равноценни във всяко отношение и нямат диференциални признаци* (Едличка 1988: 83). И ако под книжовна норма разбираме традиционните и устойчиви реализации на системата в речта, то за да се поддържа гъвкава ѝ границата, в нея трябва да се допускат повече вариантни средства, за да не се стига до резки преходи от едно състояние в друго.

Фр. Данеш обособява няколко етапа в кодификаторската практика (Данеш 1999: 277). И докато в първия или дискриптивния етап най-важна роля има проучването на узуса и на езиковите нагласи в общността и дублетността се разглежда като вътрешно присъщ на системата на езика сегмент, то във втория етап на оценка, на прогнозиране на перспективните форми и на същинското провеждане на кодификацията дублетността се явява като инструмент на кодификаторската практика.

В условията на глобализация и на засилени междуезикови контакти динамиката е една от най-характерните черти на езиковата ситуация на съвременните книжовни езици. Едно от проявленията на тази динамика е навлизането на чужди думи в системата на езика. В приемането на чуждите думи е най-трудно да се прогнозира употребата на кои от тях е временна, на кои дълготрайна. Едно от доказателствата са множеството думи в *Речника на новите думи* от 2010 г., чиято употреба само преди години е означавана като нежелателна, а днес тези единици са утвърдени в езика и спадат към неутралната книжовна лексика. Проблематична при заемките е преди всичко морфологичната адаптация по род (*еритем* и *еритема*, *емфизем* и *емфизема*), както и слятото или разделно писане на сложните думи, които съдържат чужд елемент (*уебдизайн**, *спацентър**, *бизнесплан**). В този смисъл дублетността дава възможност на членовете на дублетната двойка да се специализират, да се диференцират смислово в случаите като *теза* и *тезис*, *генеза* и *генезис* или да обогатят системата на езика с нови думи, когато чуждата съставка на сложната дума придобие самостоятелност и поширока лексикална съчетаемост (*видео*, *бизнес* и др.). Друг възможен вариант е единият от двата дублета напълно да измести другия (напр. *жартиер* и *жартиера* – дублети до 2002 г.). В тези случаи дублетността се явява като компромисен вариант, толеранс от време, в който практиката сама да покаже коя е продуктивната форма, като същевременно такова кодификаторско решение дава възможност на системата да се обогати с нови елементи и значения.

Дублетността в родната лексика е обусловена най-често от влиянието на исторически закони, действали в минал етап от развитието на езика; от влиянието на диалектно название или тенденция, широко застъпени в узуса, или от влиянието на разговорния език. Историческата дублетност обичайно се закрепва много трайно в системата на езика (непроменена остава например дублетността в именната и глаголната система в резултат от ятовия преглас; дублетността при редица минали страдателни причастия като *вян/вят, грян/грят, клан/колен* и др. от 1983 г. досега). В историческата дублетност най-честият развой е отпадането от книжовноезиковата лексика, когато например лексемата започне да се възприема като остаряла (*жетва* отпада като дублет и загубва статута на книжовна форма за сметка на книжовното *жътва* (НПР 2002), формата за мн. ч. *моря* отпада за сметка на книжовното *морета* (ОПР 2012). Макар и по-рядко при историческите дублети се стига до стилистично диференциране (*криле/крила*), до специализация или терминологизация (*колене/колена*). Въвеждането на дублетни двойки – освен преходен етап на конкуренция на езиковите средства, може да означава и доближаване на нормата до узуса (например въвеждането на дублетността при числителните от 11 нагоре), означава своеобразна положителна оценка на явление, възникнало в узуса.

И ако въвеждането и поддържането на дублетността дава възможност да се открият ясно трайните тенденции, които протичат в системата, то разпадът ѝ като кодификаторско решение има смисъла на промяна, бележи преминаването на нов етап в конкретното езиково равнище. Такъв смисъл има отпадането на дублетността при глаголите на *-увам* и *-вам* или отпадането на акцентната дублетност при дублетните форми за мин. св. вр. при глаголи като *седна, гледам, пиша – седна̀х, гледа̀х, писа̀х* с цел да се внесе повече единство в системата *в съответствие с тенденцията ударението при различните форми на един глагол да не се мести* (НПР 2002: 11). Разпадът на дублетната двойка може да означава и придобиване на самостоятелност на лексемата – разделяне в лексикалното значение или невъзможност двата члена свободно да се заместват в словосъчетания. Такова е например диференцирането на прилагателните на *-ичен* и *-ически*, където прилагателните на *-ичен* започват да се характеризират като качествени, на *-ически* – като относителни (*икономичен/икономически*).

Дублетността не е системно явление, нещо повече – тя е преходен етап на престрояване на елементите на езиковата система. До дублетността кодификаторската практика прибъгва тогава, когато в нормата, сама по себе си динамична, възникне

някакъв тип колебание. Сосюр казва, че едно от следствията от произволността на знака е, че *езикът е свършено неспособен да се защити от силите, които всеки един момент променят съотношението между означаващото и означаемото* (Бенвенист 1993: 58). Тъкмо тези сили предизвикват и колебанията в системата, а дублетността е средството, което предоставя необходимата дистанция, за да станат видими промените и да се очертаят актуалните тенденции в езика.

Един от аргументите срещу дублетността като несвършенство на системата е, че тя представлява излишество на формата. Според Филин обаче излишна е не всяка вариантност, само онази, която е лишена от функционална натовареност (Филин 1966: 18). Трябва да се има предвид, от една страна, че в дадена комуникативна ситуация дублетността не удължава акта на комуникацията, т.е. не противоречи на стремежа на езика към линейна икономичност, а от друга – разглеждането на дублетността не само като явление, вътрешно присъщо на системата, а и от функционална гледна точка – като инструмент на кодификацията, я натоварва с особена функция, тя престава да бъде излишество на формата.

Така в заключение на казаното дотук можем да обобщим, че в съответствие с диалектическия подход към езика от функционална гледна точка дублетността може да се разгледа като престрояване на елементите на езиковата система (Горбачевич 1978: 9) и като един от основните инструменти в кодификаторската практика за поддържане на еластичната стабилност на нормата. Като инструмент на кодификацията тя служи като компромисен вариант между стремежа към обновление и отбранителната реакция към всичко ново и необичайно, като решение, което поддържа приемствеността на речевите навици и прави по-малко осезаема промяната на нормата.

Библиография

- Бенвенист 1993*: Бенвенист, Е. Природата на езиковия знак. – В: *Езикът и човекът*.
София: Наука и изкуство, 1993, 54 – 61.
- Горбачевич 1978*: Горбачевич, К. Вариантностъ слова и языковая норма. Ленинград:
Наука, 1978.
- Дублети 1990*: 101 въпроса за дублетите в българския език. София: Държавно
издателство Д-р Петър Берон, 1990.

Едличка 1988: Едличка, А. Литературный язык в современной коммуникации. – Новое в зарубежной лингвистике. 20/1988, 83.

НПР 2002: Нов правописен речник на българския език. София: Хейзъл, 2002.

ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София: Просвета, 2012.

РНД 2010: Речник на новите думи в българския език. София: Наука и изкуство, 2010.

Филин 1966: Филин, Ф. Несколько слов о языковой норме и культуре речи. – Вопросы культуры речи. 7/1966, 18.

Daneš 1999: Daneš, Fr. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: Jazyk a text: výbor z lingvistického díla Františka Daneše. č. 2. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1999, 277 – 278.

Dokulil 1997: Dokulil, M. Zur Frage der Norm der Schriftsprache und ihrer Kodifizierung. – In: Obsah – Výraz – Význam: výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1997, 213 – 217.